

1600-TALET med snapphanar

Välkommen till lådan om 1600-talet

där snapphanarna har en framträdande roll. År 2008 var det exakt 350 år sedan Skåne blev svenskt. 1600-talet var en orolig och svår tid; många föddes, levde och dog med krig och förstörelse som vardag. Det finns mycket att fundera över, och parallellerna till våra dagars konflikter och oroshärdar är många.

Föremålen i kistan får användas, men även om de är kopior bör de behandlas med försiktighet. Innan lådan skickas tillbaka till AV-Centralen i Hässleholm ber vi dig kontrollera att alla föremål finns på sina platser. Om något har gått sönder, tag kontakt med AV-Centralen eller Regionmuseet så att vi kan laga eller byta ut det.

Innehåll

- Föremål
- Videoband
- CD-skiva med bildspel (power point)
- Texthäfte ”Skåne mellan Danmark och Sverige”
- 6 st inplastade papper med utdrag från olika arkiv
- 2 st inplastade utdrag från tidningen Norra Skåne om fynd från Loshultskuppen
- 1 CD med radioprogram från UR om tiden då Skåne var danskt.
- Broschyr ”Snapphanar”

Föremål

Kista

Kistan är en kopia efter ett fynd från det svenska regalskeppet Kronan, som sjönk utanför Öland 1676 (mer om Kronan kan du läsa på www.kalmarlansmuseum.se). Kistan är tillverkad i furu och har exakt samma mått som originalet. Det finns dock inga rester kvar efter låsanordning eller gångjärn på originalet. Det finns heller inga spår på originalkistan som visar hur man burit den. Antagligen hade man rep runt om. Vår konstruktion är gjord för att kistan ska bli praktiskt hanterbar. Samtliga kistfynd från skeppet Kronan har platta lock, vilket tyder på att de även har använts att sitta på.

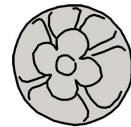

"Snapphanedräkt"

Jackan, byxorna och hatten är gjorda av ull. Skjortan är sydd av lintyg. Kvinnorna bar en lannesärk, lik skjortan men längre, samt kjol och livstykke av ull.

Knappar

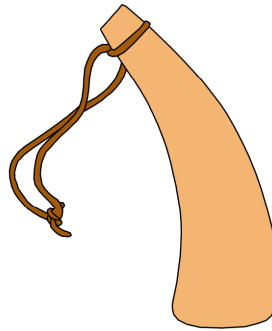
Kopior av tenn efter original från Kronan.

Att ha många knappar på sin jacka ansågs vara mycket fint och förnämt. Observera sättet att sätta fast knapparna.

Kruthorn

tillverkat av kohorn.

Kulpåse med blykulor

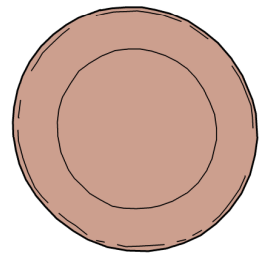
Snapphanarnas bösspipor var räfflade och man sköt med ganska små kulor. Med dessa gevär kunde man skjuta mer träffsäkert än med de svenska soldaternas gevär.

Gevärsflinta

För att skjuta av ett skott slogs flintan mot stålet varvid en gnista antände krutet och kulan sköts iväg. Bössorna laddades med en laddstake.

Trädisk

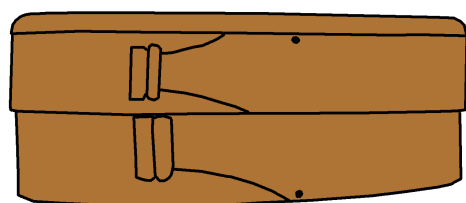
Kopia av ett fynd från Kronan. Officerare hade tallrikar av tenn, medan det vanliga manskapet hade med sig betydligt enklare trätallrikar. Skillnaden var densamma även i land, mellan bönder och adelsmän, fattiga och rika.

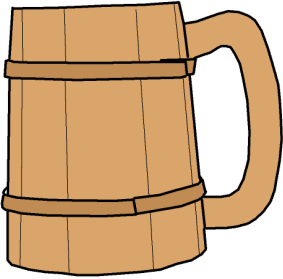

Svepask

av trä efter original på Kulturen i Lund.

Svepaskar i alla storlekar användes som förvaringskärl.

Dryckeskrus

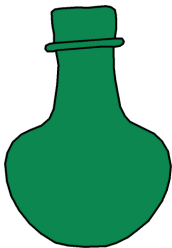
i trä. Kruaset är gjort i laggkärlsteknik. Tekniken var mycket vanlig och användes till kärl och tunnor i alla storlekar.

Supsked

i mässing efter en kopia från Kronan.

Denna typ av rundskålad och kortskaftad sked ansågs som en lyxartikel och användes för att dricka brännvin ur en gemensam skål. Enklare folk tillverkade liknande skedar av trä.

Glasflaska

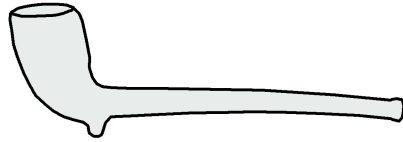
i miniatyr efter original från Kronan. De flesta glasflaskorna var importerade.

Keramikkrus

av saltglaserat stengods, importerat. Kopia av ett brännvinskrus från Kronan.

Keramiskärva

Den lilla biten keramik är ett äkta grävningsfynd från Kristianstad, och är med all sannolikhet från 1600-talet. När man gräver under gator och på gårdar hittar man ofta mycket keramik- och tegelrester.

Kritpipa

av vit lera. Att ”dricka tobak” blev vanligt under 1600-talet. I Holland tillverkades många kritpipor av engelsk eller belgisk lera.

Rökning var tillåtet ombord på skeppen i svenska flottan, säkert även i danska. Följande gällde dock:

”ingen skall fördrista sig natt eller dag att dricka tobak under öfverloppet (däck) eller ofvanpå öfverloppet, utan allenast öfver vattenbaljan vid stora masten, hvarest vakt skall hållas”

Det var säkrast att hålla sig vid vattenbaljan när man hade 50 ton krut ombord!

Videoband

"Slaget vid Lund"

Mellan de olika inslagen på banden framförs sång och musik med anknytning till innehållet.

Något ur innehållet:

- Bakgrunden till Skånska kriget
- Den svenska armén och om att leva i läger
- Vägarna under 1600-talet
- Gudstjänst och kyrka
- Svenstorps slott och det så kallade "Kungarummet"
- En kort beskrivning av Karl XI
- Den danska armén och kvällen före slaget
- Hur folk levde i en skånsk by
- Mat, dryck och förrådshushållning
- Slaget börjar
- Försekat larm
- Strid vid Stubbamöllan i Lund
- Mer om striden och funderingar över hur soldaterna orkade
- Hur danskarna flyr och svenskarna plundrar
- Krigsteknik och om hur slutstriden börjar
- Ljud och larm som hördes på slagfältet
- Instrument och signaler
- Om strider man mot man och om de dödade soldaterna
- Vart tog Karl XI vägen efter striden?
- Vart tog de sårade soldaterna vägen?
- Fredsförhandlingar i Lunds domkyrka
- Olösta problem i samband med slaget vid Lund

Exempel på frågor som kan tas upp till diskussion efter visningen:

- Vad hände med människorna i en by, när det kom en hel armé till området?
- Vilka följde med armén på dess vandringar?
- Hur såg vägarna ut?
- Varför dog så många i lägren?
- Varför har inga fynd gjorts på platsen där svensklägret var?
- Hur fungerade sjukvården i fredstid?
- Vilka sjukdomar klarade man inte av under 1600-talet?
- Hur kunde en bondgård se ut på 1600-talet?
- Vad åt man på den här tiden?
- Hur visste soldaterna vem som var fiende när man inte använde uniform?
- Varför kom larmet så sent i det danska lägret om att svenskarna var på väg?
- Varför tror du att soldaterna plundrade?
- Vad hände när Karl XI kom tillbaka till sina soldater? Behövs en ledare?
- Hur lät det från slagfältet? Vilka instrument användes, hur och varför användes de?
- Varför har slaget vid Lund kommit att kallas ”det blodigaste slaget på svensk mark”?
- Vart tog Karl XI vägen efter slaget?
- Är det viktigt idag, att hitta massgravarna?

CD med bildspel

1. Tåget över Stora Bält 1658.

Det berömda tåget över Stora Bält den 30 januari år 1658 planerades av Karl X Gustav och ledde till freden i Roskilde i februari 1658. Danmark förlorade ungefär 1/3 av sitt land till Sverige. Den danske förhandlaren Joachim Gersdorff lär ha yttrat inför undertecknandet av den hårda freden: *"Gud give, att jag ej kunde skriva"*.

2. Karl X Gustavs intåg i Kristianstad, 18 mars 1658

Karl X Gustav syns i släde på väg mot Långebro. Han tas emot av stadens borgmästare och råd. Bilden på staden bakom fästningsvallarna visar alldeles för många torn. I övre högra hörnet syns den medeltida borgen Lillöhus. Den förstördes på order av Karl X Gustav. Han misstänkte att fienden skulle kunna ta hand om den och utnyttja den, om det blev krig igen.

3. Bondfamilj på 1600-talet

Denna målning, av Govert Camphuijsen (1632-72)*, hänger på Övedskloster. Den visar en välmående bondefamilj i Skåne.

Skåne var en viktig del av Danmark. Spannmålsproduktionen var hög och efterfrågan på säd och kreatur var stor ute i Västeuropa. Den mäktiga danska adeln hade stora gods i Skåne och ägde mer än hälften av jorden. I Skåne fanns det cirka 15 000 gårdar år 1650. 85% av bönderna bodde i byar med i genomsnitt 10 gårdar. Kronogods (gårdar där bonden arrenderade av kronan/staten) var vanligast i sydvästra delen av landskapet, medan den största

* Govert Camphuijsen var en holländsk målare. Han vistades i Sverige 1654-1665 och arbetade då för det svenska hovet.

delen av de självägande bönderna fanns i norra Skånes skogsbygder.

4. Grimmatorpet i Broby hembygdspark

I Göingeskogarna var bönderna vana vid att sköta sig själva. Många bodde i ensamt liggande gårdar, byarna var inte så många och inte så stora. Boskapsskötseln var en viktig näring och produkter från skogen bidrog till försörjningen.

Grimmatorpet, med ursprung i Örkened socken, är ett typexempel på hur det en gång såg ut i Göingebygden. Här byggdes husen av trä. Bostadshuset är en ryggåsstuga med högre loftbodar på var sida.

I de trädfattiga delarna av Skåne byggdes husen i korsvirke.

5. På krogen

Krogscenen är målad av Govert Camphuijsen och skildrar vardagslivet på en bykrog. Kanske är motivet hämtat från Skåne. Har det blivit för mycket öl för några av gästerna?

6. Inkvartering av svenska ryttare

För Skånes del var de ekonomiska och kulturella banden starkare med Danmark än med Sverige. I Skåne växte avskyn mot Sverige efter Roskildefreden.

Skatterna steg, och den svenska kronans tjänstemän kom oftare på besök än vad de danska gjort tidigare. Bönderna i norra Skåne var vana vid att sköta sig själva, och tyckte inte om de nya restriktionerna. Att sälja sin hemslöjd och sitt

smide som tidigare blev svårare. Köpenhamn låg nu i ett annat land, ett land man inte fick handla med.

Utskrivningar till svenska armén blev vanliga, men eftersom svenskarna inte riktigt litade på de skånska männen sändes de till de svenska provinserna på andra sidan Östersjön. Det var långt ifrån säkert att de fick återse sin hembygd.

Dessutom började man inkvartera ryttare hos bönderna. Dessa soldater tvingade till sig pengar, husdjur och mycket annat. Dog bonden fick den främmande soldaten ärva halva gården och om hustrun sedan dog fick han hela gården. Så var de bestämmelser som den svenske kungen godkände.

Många rättegångar från tiden berättar om överträdelser och dråp både från soldaters och från bönders håll.

Allt detta bidrog till att snapphanerörelsen blev stark.

7. Christian V (1646-1699)

Christian V blev kung 1670, och vid kröningen satte han själv kronan på sitt huvud. Redan då hade han bestämt sig för att ta tillbaka Skåne, Blekinge och Halland.

Christian V var hårt uppfostrad av sin tyska mor. Han beskrivs som snäll, men inte speciellt begåvad. Han tyckte mycket om att jaga. Porträttet på honom hänger på Svenstorps slott utanför Lund.

Natten före slaget vid Lund vistades Christian V på Svenstorps slott. Innan han gav sig iväg för att strida, beställde han en festmåltid för att fira den seger han trodde sig få.

8. Karl XI (1655-1697)

Karl den XI blev myndigförklarad år 1672, och han började då regera. Som barn var han mycket blyg och hade svårt för att lära sig läsa och skriva. Han hade mycket krigs-leksaker och hans högsta önskan var att få stå i spetsen av en armé.

Slaget vid Lund slutade med svensk seger och Karl XI begav sig efter slaget till Svenstorps slott. Enligt traditionen åt han upp den segermåltid som Christian V beställt. Han ska dessutom ha sovit i samma säng som Christian V sovit i natten före slaget. Porträttet av honom hänger på Svenstorps slott.

9. Regalskeppet Kronan

År 1675 förklarade Danmark krig mot Sverige med tanken att ta tillbaka Skåne, Blekinge och Halland. Under våren 1676 krigade man till sjöss. Sverige hade då fått sitt dittills största fartyg klart och Kronan gav sig in i striderna.

Den danska flottan erövrade Gotland. Holland hjälpte Danmark och efter ett mindre slag utanför Skånes sydkust hade den dansk-holländska flottan hunnit ikapp den svenska utanför Öland. 1 juni förberedde man strid, men knappt hade den börjat förrän Kronan gjorde en oförklarlig vändning och kantrade. Då kom elden lös i krutförrådet och skeppet exploderade. Ungefär 800 man drunknade; endast 42 klarade sig.

Den danske kungen lät måla den stora segerbilden, som sitter på Fredriksborgs slott i Hillerød.

10. Landstigningen vid Råå, 29 juni 1676

Några veckor efter slaget vid Ölands södra udde lät Christian V landsätta ungefär 14 000 man vid Råå, söder om Helsingborg. De kom med cirka 300 transportfartyg, och det skånska kriget till lands började.

De danska trupperna var välkomna. Skåningarna hade tröttnat på det svenska styret. Friskyttar organiserades nu av Christian V.

11. Loshultskuppen, 24 juli 1676

I juli blev den svenska krigskassan, på väg till Blekinge, stående vid Loshults kyrka i norra Skåne. Där fanns omkring 250 vagnar fyllda med stora kopparplåtar packade i tunnor. Kopparplåtarna var stämplade som silvermynt med SM. De största var 10 daler SM och vägde 19,7 kg.

Bönderna i området fick reda på transporten och det värdefulla innehållet. Ett uppbåd, i sällskap med några danska soldater, gav sig iväg mot Loshult utrustade med bössor, spjut och käppar. De fåtaliga vakterna överfölls och krigskassan plundrades. De tunga kopparplåtarna var begärligt byte liksom det fina sidentyget till Karl XI:s tält.

Efter en rättegång år 1680 återlämnades en del till Karl XI, men mycket är fortfarande borta. Enligt traditionen finns det fortfarande kopparplåtar att hämta på sjöbottnar, eller nedgrävda i skogarna i Göinge. Läs om ett spännande fynd i tidningsartikeln från Norra Skåne 17 maj 1996!

12. Kristianstad 1676, danska trupper närmar sig

Kristianstad byggdes upp efter den danske kungen Christian IVs planer i början av 1600-talet, med raka gator och två torg. Staden hade en sex meter hög, och minst lika bred, jordvall med bastioner och utanför denna en vallgrav som skydd mot fiender.

13. Danskarna erövrar Kristianstad, 12 augusti 1676

Efter landstigningen erövrade danskarna snabbt Helsingborg och Landskrona. Den sista fästningen som togs var

Kristianstad. Det gick lätt eftersom det var en torr sommar och vallgraven var nästan uttorkad.

Efter intagandet av staden tillät Christian V soldaterna att plundra staden och dess borgare i tre timmar. Man kan förstå stadsbornas förvåning och ilska över att bli plundrade av "sina egna".

Den enda större stad i Skåne som inte intogs av danskarna år 1676 var Malmö, och kanske bidrog plundringen av Kristianstad till att invånarna i Malmö inte hjälpte danskarna att erövra staden. De ville inte riskera att bli plundrade.

14. Snapphaneöverfall

Teckning av Johan Philip Lemke*.

Ordet snapphane kommer antagligen från det tyska ordet "schnappen" som betyder röva eller ta. Ordet snapphane har många gånger använts missvisande och snapphanarna har beskrivits som riktiga missdådare. Men snapphanarna kan delas upp i tre kategorier.

- Friskyttar. Reguljära friskyttförband som sattes upp av den danske kungen. De var indelade häradsvis med militära befäl som ledare. Friskyttarna avlönades av danska kronan.
- Laglösa och förbrytare. Grupper av laglösa brottslingar, förrymda soldater, hemlösa och annat löst folk som slog sig samman för att överleva. De skilde inte på svensk eller dansk.
- Tillfälliga bondeuppbåd. Uppbådet mot krigskassan i Loshult är ett bra exempel på hur bönder tillfälligt kunde gå samman. Vid sådana kupper hände det mer än en gång att bönder på båda sidor om den gamla riksgränsen samarbetade.

* Johan Philip Lemke var en tysk målare, mest känd för att ha målat slagfält. Han tillkallades till Sverige av Karl XI för att tjänstgöra som bataljmålare. Han skapade målningar efter förlagor, bland annat tecknade av det svenska krigsrådet Erik Dahlbergh.

Från svensk sida skiljde man inte på friskyttar och vanliga kringstrykande rövare, utan alla kallades snapphanar och bekämpades med alla medel.

15. Svenska soldater

Teckning av Johan Philip Lemke.

16. Slaget vid Lund, 4 december 1676

Slaget vid Lund blev ett oerhört blodigt slag. Omkring 18 000 soldater deltog och ungefär 8 900 dog i striderna. Sverige vann slaget, men det skånska kriget tog inte slut utan blev istället ett grymt utnötningskrig. Se videobandet ”Slaget vid Lund”.

17. Hovdala slott utanför Hässleholm

Hovdala slott ägdes av Jens Mikkelsen. Han var svenskvänlig och rapporterade till svenska armén om de danska friskyttarna. Svenska soldater var förlagda på slottet.

Den 7 augusti 1678 anföll snapphanarna Hovdala. Efter 30 timmars strid sattes slottet i brand. Jens Mikkelsen flydde ut på Finjasjön. Efter kriget byggdes slottet upp igen och Mikkelsen adlades av Karl XI, och tog namnet Ehrenborg.

18. Porttornet, Hovdala slott

Snapphanarna lyckades aldrig inta porttornet till Hovdala slott. Än idag kan man se spår av kulor i den kraftiga porten.

19. Mölleröds kungsgård

Kriget i Skåne utvecklades till ett plundringskrig. Under 1678 gav danskarna upp allt mer och mer. Den 4 augusti lämnade danskarna Kristianstad, efter över ett års

belägring, och fick fritt lämna staden. Trupper härjade, brände och plundrade där de drog fram. Ystad, Lund, Laholm och flera stora herrgårdar stacks i brand. Bilden visar Mölleröds kungsgård på 1680-talet. Den byggdes aldrig upp igen.

20. Hönjarums skans

som den visas på en karta från 1700-talet.

Hönjarums skans ligger vid Helgeå, inte långt från Osby, vid vägen från Kristianstad norrut mot Småland. Det var en mycket viktig väg för svenskarna. Därför byggde de en mindre fästning vid vägen, med jordvallar och några trähus i mitten.

Sommaren 1678 fanns en vaktstyrka på 30 svenska soldater där. I juli anföll snapphanar skansen och den 22 augusti kapitulerade den svenska besättningen. Soldaterna fördes som krigsfångar till Landskrona. Detta var enda gången som snapphanar självständigt intog en svensk befästning.

21. Hönjarums skans idag

Idag återstår endast några jordkullar och en grop av skansen.

22. Trolle-Ljungby slott

Trolle-Ljungby slott på 1680-talet enligt Burman Fischer. Karl XI vistades ofta på Ljungby gård (som slottet då hette) under skånska kriget. Bland annat firade han julen här år 1677. Det sägs att han vid sina besök flitigt uppvaktade kyrkoherdens dotter Öllegård.

23. Trolle-Ljungby slott idag

24. Edkrävartåget

Karl XI gjorde många försök att få slut på snapphaneriet. Han utfärdade t. ex pardonsplakat, där han lovade att den som la ner vapen och återvände hem inte skulle ställas inför rätta. Men han hotade och straffade också genom jakt på snapphanar och dödsstraff.

Våren 1677 gav sig riksrådet Johan Gyllenstierna ut på ett så kallat edkrävartåg. Resan började i Blekinge och fortsatte längs gränsen i norra Skåne genom Göinge bort till Hallandsåsen. Gyllenstierna kom med ett följe av soldater, samlade bönderna på kyrkbacken i de olika byarna och tvingade dem att skriva på en trohetsförsäkran för den svenske kungen. Trohetseden var skriven i förväg och undertecknades av bönderna. De som inte var skrivkunniga, och det var många, satte sina bomärken på dokumentet.

Kanske såg riksrådets resa ut som på Johan Philip Lemkes teckning.

25. Freden i Lund

Freden i Lund undertecknades den 26 september 1679. Det bestämdes att Roskildefreden skulle fortsätta att gälla. Sverige behöll alltså de erövrade områdena.

För att ytterligare befästa freden gifte sig Karl XI med den danska prinsessan Ulrika Eleonora, syster till Christian V. De hade trolovats redan före kriget, 1675.

26. Slagen snapphane

Kanske är det en slagen snapphane som Johan Philip Lemke tecknat.

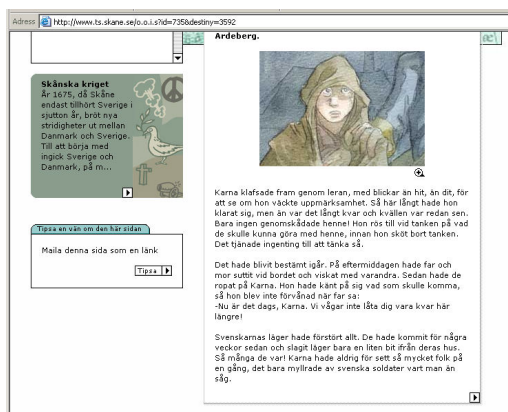
Hur gick det till sist för snapphanarna? Under krigets slutskede och efter freden startades riktiga jakter på

snapphanar. De ställdes inför rätta och dömdes till en plågsam död. Christian V hade lovat alla friskyttar hjälp efter kriget, men de flesta som tog sig över till Själland kom att leva i stor fattigdom. En hel del blev tiggare.

27. "Snapphaneek"

Den här eken finns i Vanås slottspark i Östra Göinge. Det finns så kallade snapphaneekar på fler platser. Enligt traditionen ska snapphanar ha hängts i ekarna.

TIPS - ATT SÖKA PÅ NÄTET

På Region Skånes sida för skolan – Terra Scania – hittar du mer om 1600-talets Skåne.
www.ts.skane.se

